

njega. Zbornik zaključuje prispevek Bojane Medle, univ. dipl. etnologinje in univ. dipl. kulturne antropologinje, ki je zaposlena kot svetovalka za turizem, kmetijstvo in podjetništvo na občini Šmarješke Toplice, in Mihe Gorenca, prof. geografije in zgodovine z osnovne šole Šentjernej, z naslovom Ljudske pripovedke in verovanja v povezavi z gradom Klevevž. Avtorja nam predstavita številne zgodbe, vezane na izvor krajevnih in topografskih imen, o vražah, prebivalcih gradu pa tudi o vilah, škrahih in velikanih, ki so tu živeli in mogoče se še vedno kje skrivajo in nas opazujejo.

Vse zgodbe in bajke o gradu Klevevž in njegovi bogati naravni in kulturni dediščini so zvezane v knjigo, ki kar čaka, da jo bralec vzame v roke. Vsi prispevki so napisani tako, da bodo razumljivi vsem, za zahtevnejšega bralca pa so opremljeni z navedbami virov in bogatim seznamom uporabljene literature. Slednje pogrešam predvsem pri prispevkih dr. Stoparja in dr. Grande. Je pa res, da je bila njuna tematika, predvsem dr. Stoparja, že podrobneje opisana tudi v drugih delih.

Poskrbljeno je tudi za tuje bralce. Vsi prispevki imajo izčrpne povzetke v angleškem, nemškem in italijanskem jeziku, tako da bo tudi tujec spoznal glavne značilnosti obravnavanega območja.

V zborniku je tudi bogato slikovno gradivo. Na začetku je predstavljena karta območja z vso pomembnejšo naravno in kulturno dediščino, na koncu pa je pridan še slovarček manj znanih besed in predstavitev vseh avtorjev.

Vse čestitke mladi občini za odločitev za zbornik, urednici in uredniškemu odboru pa, da so uspeli pridobiti raziskovalce s tako različnih področij. Ob tem naj poudarim tudi dejstvo, da je večina piscev tudi osebno vezana na obravnavano območje, kar zborniku daje še poseben čar.

Vzemite ga v roke, mogoče vam bo dal idejo za nedeljski izlet ali pa spodbudil še koga, da bi na podoben način zbral gradivo o svojem domačem kraju.

Judita Podgornik Zaletelj

Marija Stanonik: Žiri na meji. Ljubljana : Pegaz International, 2007 (Zbirka Žirovskega občasnika; zv. 11), 147 strani.

Žirem, kraju na meji, na geografski, geološki, zgodovinski ločnici, nenazadnje svojemu rodnemu okolišu, je prof. dr. Marija Stanonik, znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU, posvetila svojevrstno monografijo, ki ne

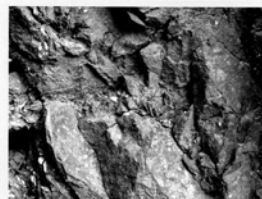
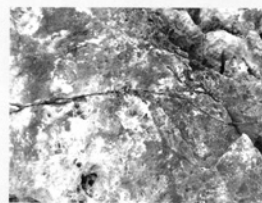
odstopa od zahtev znanstvene monografije, pa vendarle na poti "znanstvenosti" ne izgubi osebnega pridiha in krajevnega zanosa.

Zakaj kraj ob meji, kaj ta meja pomeni v geološkem, geografskem in nenazadnje zgodovinskem smislu, na kratko, jedrnat in mestoma zgodovinsko kritično, s pogledom, zazrtim v desetletja po 2. svetovni vojni, ki so utrdila tudi duhovno mejo, odgovarja že urednik knjige in predsednik Muzejskega društva Žiri Miha Naglič. Če na geološko mejo (k sreči) človek (še) ni imel vpliva, pa je na njegovo žirovsko bivanje vendarle ta odločilno vplivala z vodnimi potmi in razpotji, in slednja so se vrnila tudi v zgodovinsko razmejevanje na Žirovskem od prehoda iz zemeljske v človeško zgodovino, ko so se okoli 50.000 pr. Kr. v t. i. Matjaževih kamrah ustavljali "Pražirovci" in "Praidrijci". Od tega časa dalje v mejno pripoved vstopi avtorica knjige.

Da bo bralec v polnosti razumel obseg pojma *meja* v primeru Žirovske kotline, se je avtorica umestno odločila predstaviti tri temeljne vidike črte, ki ločuje. V zemljepisnem pogledu je, tudi zaradi zgodovinskih procesov 20. stoletja, najbolj prisotna opredelitev razvodja med Jadranskim in Črnim morjem, ki je bilo kot zamejitev zapisano tudi v dokumentih, ki so med prvo svetovno vojno in po njej tjakaj postavili mejo med Italijo in Kraljevino SHS, kot da bi "z ene strehe voda odtekala v Jadransko

ŽIRI NA MEJI

Marija Stanonik

morje in z druge v Črno morje..."¹ V jezikoslovnem pogledu sodi žirovski govor v rovtarsko narečje, toda prehodnost/mejnost kotline se zrcali v številnih manj (tolminsko, cerkljansko, vpliv govora s Trnovske planote) ali bolj (istrski) oddaljenih jezikovnih vplivih. Po zgodovinski pripadnosti so Žiri od prvih desetletij 11. stoletja sodile v freisinsko gospostvo, posest freisinske škofije v Istri pa avtorica pogumno povezuje tudi s podrobnostmi iz žirovskega življenja, tako v jezikovnem prepletanju, etimološkem smislu ter v pripovedni (morda skupni) dediščini Istre in Žirov, izpričane v zgodbi "Nekoč je bilo jezero".

Osrednje mesto v knjigi pa je vendarle namenjeno fizičnim zgodovinskim mejam, ki jih avtorica predstavlja skozi tri poglede, zgodovinskega, etnološkega in literarnega, kar morebiti suhoparni in podatkovni pripovedi zgodovine prida ne zgolj vsebinske popestritve, temveč potrditve drugih ved in razumevanj preteklosti.

Najprej stopi bralec pred Rimski zid (*Claustra Alpium Iuliarum*), notranji rimski obrambni sistem, ki je več kot dve stoletji nadziral prostor med Kvarnerskim zalivom čez ozemlje današnje Slovenije do avstrijske Koroške, z glavnino vojaških objektov prav na Notranjskem, katerih ostanki so bili najdeni na grebenu Žirka v Taboru v Žireh.

Sledi rimske dobe pa ne najdemo zgolj v zidanih ostankih, temveč so dokazljive tudi z dvema arheološkima najdbama, rimskem zvončku in mozaičnem medaljonu, ki pa po mnenju poročevalke sodijo bolj v arheološki oris kot v etnološkega, medtem ko žirovsko tematiziranega literarnega odmeva za rimsko dobo avtorica ni našla.

Druga, imenujmo jo srednjeveška meja, ki se je umestila na Žirovskem, je bila meja loškega gospostva, postavljena okoli leta 1030, ko je freisinski škof pridobil zahodni del Poljanske doline z žirovskim območjem. Avtorica je poiskala različne omembe posameznih meja, v zgodovinskih virih oziroma njihovih objavah v delih slovenskih zgodovinarjev, med katerimi velja v prvi vrsti omeniti Pavla Blaznika, Franca Kosa in žirovske kroniste od tedanjosti do današnjosti. Morda bi veljalo v razdelku o loškem gospostvu vendarle upoštevati najnovejša dognanja slovenskega zgodovinarstva o razvoju in upravi freisinske posesti na Slovenskem, do katerih se je v različnih arhivih dokopal predvsem Matjaž Bizjak z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.² V opisih, ki jih je avto-

rica povzela iz urbarjev, je predvsem natančno dokumentirala vprašanje meje in njenega poteka do izrisa leta 1771 ter dogodke in težave, ki jih je v vsakdanost prinesla meja med posameznimi gospostvi. Tudi na tem mestu je potrebno omeniti, da s t. i. etnološkim orisom avtorica opredeljuje procese gospodarske zgodovine in zgodovine prometa. V literarnem odsevu je to obdobje bogato izpričano v romanu Vladimirja Kavčiča *Pustota*, v katerem v zgodovinsko motiviko o razmejitvi pripoveduje o s Tolminskega na loško gospostvo pregnani družini. Leta 1803 je Loško gospostvo propadlo, po avstrijskem porazu v napoleonskih vojnah je freisinski škof izgubil položaj posvetnega kneza in škofija je izgubila posest. Po ustanovitvi Ilirskih provinc in novi (francoski) upravni ureditvi je žirovska občina iz loškega kantona prešla v idrijskega, kjer je ostala tudi po odhodu Francozov vse do propada Habsburškega cesarstva. Avtorica je to obdobje razmejitve, ki je imelo izjemne povezovalne učinke, saj se je oprlo na razvijajočo se rudarsko Idrijo, ocenila kot izredno plodno za razvoj Žirov in okolice. Etnološki oris v tem delu knjige posega na polje upravne zgodovine in prevetruje problem pripadnosti žirovske občine Gorenjski oziroma Notranjski. Literarno je čas pripadnosti idrijskemu sodnemu okraju ubesedil učitelj Jožef Levičnik v potopisu *Poljanska dolina in pot skozi njo proti Idriji* (v Žirovskem občasniku 11–12, Žiri 1987 z naslovom *Žiri in Žirovci v slovenski literaturi* ga je objavila avtorica monografije).

Konec prve svetovne vojne, nastanek nove meje, tokrat državne leta 1920, pred tem pa črte premirja, ki jo je že leta 1915 začrtal Londonski pakt, pa sta imela za žirovske kraje usodne posledice. Meja je obdobje italijanskega in fašističnega zatiranja simbolizirala v žičnih ovirah, dotlej vedno upoštevana naravna meja – razvodnica med Jadranskim in Črnim morjem, je postala zgolj geografski podatek brez zgodovinske ali politične veljave. Italijani so se v napredovanju do svojih "naravnih meja" ustavili tik pred Žiremi, od matične žirovske župnije in občine je bilo odrezanih sedem vasi. V etnološkem delu avtorica navaja odlomke iz župnijske kronike

njeveški obračuni freisinske škofije. Del 2, *Obračuni gospostev Škofja Loka 1399–1401 in Klevevž 1395–1400. Loški razgl.*, 2006 <izšlo 2007>, 53, str. 315–368; [Srednjeveški obračuni freisinske škofije]. Del 3, *Obračuni gospostva Škofja Loka 1437–1439. Loški razgl.*, 2008, letn. 54:2007, str. 353–380, faksim.; [Srednjeveški obračuni freisinske škofije. Del 4, *Obračuni gospostva Škofja Loka 1439–1442. Loški razgl.*, 2009, letn. 55, 2008, str. 435–458, faksim. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. 5. Urbarji briksenske škofije, = (Die Urbare des Hochstifts Brixen) : 1253–1464, (Thesaurus memoriae, Fontes, 3). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006; Razvoj, uprava in poslovanje freisinske in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku. V: Bizjak, Matjaž (ur.). *Blaznikov zbornik : In memoriam Pavle Blaznik*, (Zbirka Loški razgledi, Doneski, 11). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2005, str. 111–124, 125–140.*

¹ Marija Stanonik, *Žiri na meji*. Ljubljana, Pegaz international, 2007, str. 18.

² Zgolj nekaj primerov: Bizjak, Matjaž. Srednjeveški obračuni freisinske škofije = Die mittelalterlichen Abrechnungen des Hochstifts Freising. Del 1, *Obračuni gospostev Škofja Loka in Klevevž 1395–1401 = 1. Teil - Abrechnungen der Herrschaften Škofja Loka und Klevevž 1395–1401. Loški razgl.*, 2005 <izšlo 2006>, 52, str. 11–14, 28 str.; Sred-

od razpada Avstro-Ogrske do božiča leta 1921, ki povzema tako zgodovinske (in ne etnoloških!) dogodke, kot tudi beleži občutenja prebivalstva ob novi meji. Razdeljena Žirovska kotlina je postala prava obmejna pokrajina, v kateri so se pojavile nove skupine prebivalcev, povezanih z mejo in njenim varovanjem, novi mejni objekti, novi visoki obiski, ki jih v prejšnjih obdobjih kraji zaradi svoje manj-pomembnosti niso doživeli. Državna "grenca" je torej v življenje Žirovcev prinesla nov utrip, nove dejavnosti, nove skušnjave, pogojene z "gospodarskimi" dejavnostmi (tihotapstvo), s prišleki iz Italije oziroma nove jugoslovanske domovine. Pripoved o medvojnem obdobju je avtorica bogato dopolnila s pričevanji, odlomki iz šolskih kronik z obeh strani meje, pri čemer velja opozoriti na pogum in domoljubje tedanjih otrok in njihovih staršev, ki so navkljub nevarnostim šolo obiskovali na slovenski strani. Življenje na obeh straneh meje, njena prehodnost navkljub neprehodnosti, je dokazala, tako avtorica oziroma avtorji, ki jih je navedla,³ da je svojevrstno ignoriranje meje s strani obmejnega prebivalstva dokazalo voljo tega naroda, da obstane. Pripovedi prič o življenju v medvojnem Žirovskem, nadgrajuje, že ustavljeni vsebinski red, literarna pripoved Joži Munih – Petrič (*Ptice pojo nad Olševkom*. Žirovski občasnik 11–12, Žiri 1987) o stiskah prebivalstva na italijanski strani meje, ter Jožeta Peternelja, ki je svojo pripoved *Krtar in Dolinci* (Ljubljana, Kmečki glas 1983) umestil na drugo stran meje ter jim dal pridih pustolovstva z zgodbami o tihotapstvu. Tretji literat, Bogomir Magajna, je v čas in prostor posegel s proznim delom *Graničarji* (Celje, Mohorjeva družba 1934); ob pripovedi o varuhih meje, ki so se morali z juga jugoslovanske države preseliti na njen sever, v okolje, jezik in kulturo, ki jih niso poznali, pa je avtor izpostavil predvsem trd boj Slovencev zoper italijansko fašistično oblast, zgodovinsko potrjene dogodke iz svoje sodobnosti (npr. bazoviške žrtve) pa je preselil v svoje domače okolje in jih literarno obdelal.

Naslednja, peta, notranja obrambna meja, nekakšna sodobna *Clastra Alpium Iuliarum*, je bil t. i. Alpski zid, italijanska utrdbeno linija od Genovskega do Reškega zaliva, ki so jo varovale posebne vojaške enote (Guardie di frontiera), finančna straža ter fašistična milica (MVAC), vsaka s svojimi posebnimi pooblastili – vojaškimi, "carinskimi" in političnimi. Kratak opis del in strateške lege posameznih objektov je avtorica postavila v t. i. etnološki del, literarnega pa izpolnila s *Prebliski skozi čas* Petra Dolinarja (Ljubljana, samozaložba 2002). Na drugi strani Alpskega zidu je nastajal kompleks jugoslovanske obrambne linije, šeste mejne črte po posta-

vitvi M. Stanonik, ki je bil med tudi drugim izjemen gradbeni podvig. T. i. Rupnikova linija, imenovana po generalu Leonu Rupniku, pravzaprav ni opravila svoje funkcije, obrambe pred italijanskim vdorom, ker je bila še pred izbruhom 2. svetovne vojne opuščena. V življenje prebivalstva v Žirovski kotlini je njena gradnja pripeljala srečanja z delavci "z juga", z njihovimi običaji (bili so npr. slabo obuti), pa tudi psihološko varnost, ker so bili zaradi mogočnosti objektov prepričani tudi v fizično varnost. Etnološki oris nadaljuje pravzaprav pripoved t. i. zgodovinskega dela o tem, kako je potekala gradnja in kako tesnoba so bila pričakovanja Žirovcev o prihodnosti vse od septembra 1939 dalje. Gospodarska blaginja, ki jo je na ta območja za kratek čas prinesla izgradnja obrambne linije, je našla prostor že omenjenem romanu Vladimirja Kavčiča, nemir, hrup in smrtne nevarnosti, ki so jih predstavljali tedanji delovni stroji, pa so simbolično napovedali obdobje teme, ki ga je prinesla 2. svetovna vojna. Napad na Jugoslavijo s strani treh (prihajajočih) okupatorjev je najprej prinesel ukaz jugoslovanskih oblasti o izpraznitvi Žirov, od koder so se begunci odpravili v okolico Ljubljane; proti Žirem so korakale enote italijanske vojske, po italijansko-nemškem dogovoru o razmejitvi okupiranega ozemlja pa so italijanskega zamenjali nemški okupatorji, ker so Žiri pripadle Gorenjski oziroma nemški okupacijski coni. Zgodovinska dejstva o okupatorski raznarodovalni politiki so znana, tudi Žirovsko se jim ni izognilo, zgolj ošvrknili sta ga Poljanska vstaja in dražgoška bitka, enako je veljalo za začetek revolucije. Utrjevanje nove meje nemškega okupacijskega prostora na Žirovskem pa je imelo neposreden vpliv na življenje tamkajšnjega prebivalstva, saj so v 50-metrskem obmejnem pasu podrli vsa poslopja, v gozdove vsekali preseke, za delovno silo pa uporabili domačine. Konec marca 1943 je nemška vojska izvedla mobilizacijo, domačije so se izpraznile. Izseki iz življenja in posamezne usode domačinov zaokrožijo pripoved o vojnih letih, literarno pa že večkrat uporabljeni Kavčičev roman ter Peterneljeva zgodba. Slednja povzema tudi usodno ideološko razmejitvev, ki je razdrila desetletja dolga otroška prijateljstva. Na simbolični ravni je avtorica geološko pestrost žirovske pokrajine, razdeljene v bel in rdeč kamen, prenesla tudi v ideološke meje, ki jih je v žirovsko (slovensko) prebivalstvo vsadilo vojno in povojno obdobje.

Italijanska kapitulacija je izbrisala mejo in zaostriala spopade med partizansko in nemško vojsko v t. i. jesenskih hajkah ali čiščenju partizanskega ozemlja na Žirovskem leta 1944. Novo razmejitveno obdobje je avtorica povsem logično postavila v konec vojne ter leto 1947, ko je bila podpisana mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo. V obdobju med koncem vojne in mirovno pogodbo, ko je veljala conska razdelitev Julijske krajine, je bilo gi-

³ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*. Ljubljana, Nova revija, 2002, str. 531.

banje prebivalstva na meji med conama močno ovirano. V etnološkem orisu sta navedeni dve življenjski usodi domačinov, ki sta bili zaznamovani s smrtjo obeh, zakrivila pa naj bi ju nova oblast (KNOJ). Kot je zapisala M. Stanonik, to obdobje še čaka na literarni odmev. V povojnem obdobju je na upravno razdelitev Žirovske kotline vplivala staro-jugoslovanska razmejitev, navkljub utemeljeni težnji, da bi zaradi dobre prometne povezave Žirov s Škofjo Loko (v nasprotju do Logatca) le-te prisodili pod Škofjo Loko tako v upravnem kot cerkvenem pogledu, je nekdanja občina ostala razdeljena in "se ponižana v krajevno skupnost lovi med občinama Logatec in Škofja Loka."⁴ Ostanke mejnikov so prebivalci organizirano uničevali, prepričani, da to pomeni izbris krivične meje po letu 1918; material so uporabili za svoje gradbene potrebe, na nekdanje (predelane ali namenjene drugi uporabi) vojaške objekte pa spomin ohranjajo vojaška poimenovanja (Kasarna). Toda meje žirovske občine so ostale takšne, kot jih je zarisala rapalska meja, z vasmí, ki so ostale v idrijski občini in jih ni nobena oblast, na nobeni ravni, kot kritično ugotavlja avtorica, doslej nikoli zahtevala nazaj. Odsev "krivične" upravne ureditve se je zrcalil tudi v cerkveni ureditvi. Leta 1961 je Žirovce predramila politična odločitev, da se občino degradira v krajevno skupnost in priključi občini Logatec; vrelišče je razpoloženo prebivalcev doseglo spomladi 1969, ko so na zborih volivci zahtevali odcepitev od logaške občine in priključitev k Škofji Loki; logaški občinski možje so razpisali referendum. Pot do odločitve ljudstva, prepričevanje in časopisno kampanjo je avtorica, deloma v zgodovinskem orisu, deloma v etnološkem, čeravno pripoved teče naprej in za preprosto zgodovinsko dejstvo – rezultat, ponovno izvemo šele sredi t. i. etnološkega dela. Rezultat je bil na nek način pričakovan: glasovanja se je udeležilo 64% volilnih upravičencev in od tega jih je 84% oddalo glas za priključitev k Škofji Loki. Izid je, če sodimo na navedkih v knjigi, očitno presenetil tedanje žirovske družbenopolitične veljake, vztrajni Žirovci pa so dosegli popravo zgodovinskih krivic in spremembo občinskih meja. Zanimiv literarni odgovor na pestro politično dogajanje predstavlja pesem Antona Žaklja *Zbegani Žirovec*, ki na svojevrsten način potrjuje zgodovinske in geografske razloge za referendumsko odločitev.

Knjigo zaključuje zanimivo poglavje *Sora kot simbol političnih in moralnih razmejitev*; v geografskem pogledu se reka sicer združi, o prenesenem pogledu pa v zaključnem poglavju izvemo zanimive podrobnosti. Kot domačinka je Marijo Stanonik zbodla besedna zveza "mazanje Sore", za katero je

našla razlago v že omenjenem delu E. Pelikana, da je bila to šifra za kolaboracijo. Besedna zveza je nastala spomladi 1943 na Primorskem in so jo skovali krščanski socialci, bolj natančno je bila to šifra v pisemskem komuniciranju med Engelbertom Besednjakom in Virgilijem Ščekom, ki pa ni postala širše uporabljena. Drugi utrinek, povezan z reko, sega v leto 1984, ko je idrijska občina določila rob svojega občinskega ozemlja za odlagališče smeti, ki bi, po mnenju Žirovcev, onesnažilo Soro in uničilo naravno dediščino v Poljanski dolini. Avtorica je to odločitev sicer interpretirala kot maščevanje idrijske občine, ker se Žirovci v znamenitem referendumu niso odločili zanjo, a ni navedla dokazov, ki bi mogli potrditi to domnevo. Problema sanacije odlagališča do zaključka redakcije knjige niso rešili, po informacijah s svetovnega spleta sodeč pa vse do danes niso rešili problematike odlagališča Raskovec. To divjo grapo je v neokrnjeni podobi ohranil Matvez Pečelin (*Žirovski naravni biseri*. Žirovski občasnik, Žiri 1980–1981).

Simboličen, prečiščevalni pomen reke Sore in njene sotočnice Račeve je ubesedila tudi Spomenka Hribar (*Ubiti očeta*. Maribor, 1983).

Novodobno namembnost nekdanje meje, kot niza vojaških objektov, avtorica opredeljuje kot folklorizem, verjetno pa je v sodobnem pojmovanju raznovrstno dejavnost preprosteje opredeliti kot turizem, ki vabi na ogled Rupnikove linije ali Alpskega zidu, jih umešča in predstavlja v izjemnem naravnem okolju in nenazadnje budi zbledel spomin na čase, ko bi ti obrambni črti morali, pa nista, opraviti svojo dolžnost. To sedaj vestno popravljajo Občina Žiri, Muzejsko društvo Žiri, Turistično društvo Žiri in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik iz Celovca s projektom *Pozdravljeni, ljubitelji utrdb!*

Sklep avtorice je polemičen, v 15 točkah v spogledovanju s preteklostjo nenehno pretresa sodoben položaj Žirov, vnaša (morda brez potrebe) sodobne politične konotacije in svoje osebno strinjanje ali nestrinjanje z današnjo (politično) podobo Slovenije.

Na začetek knjige bi, morda bolj kot na njen konec, sodila izjemna žirovska bibliografija prof. dr. Marije Stanonik, ki nedvoumno dokazuje njeno pripadnost in hvaležnost domačemu kraju in okolju, ki jo je zaznamovalo v strokovnem in človeškem pomenu.

Petra Svolfjšak

⁴ M. Stanonik, *Žiri na meji*, str. 103.